

Ivan Botica

Staroslavenski institut

Demetrova 11

Zagreb

Tomislav Galović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest i Zavod za hrvatsku povijest

Ivana Lučića 3

Zagreb

GLAGOLJICA U SVEUČILIŠNOJ NASTAVI NA PRIMJERU KOLEGIJA HRVATSKA EPIGRAFIJA I PALEOGRAFIJA¹

UDK 003.349:[378.4(497.521.2Zagreb)

UDK 003.072:[378.4(497.521.2Zagreb)

Pregledni rad

Već deset godina na preddiplomskoj nastavi Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu izvode se izborni kolegiji Hrvatska epigrafija i paleografija I (HEP I), odnosno do 2014. Hrvatska epigrafija i paleografija II (HEP II). Osim što se sreću s hrvatskoglagoljskim i hrvatskoćirilničnim srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim vrelima i njihovom pozicijom u historiografiji, studenti se upoznaju s hrvatskom tropismenošću, trojezičnošću i glagoljstvom kao kulturnim fenomenima, te ovisno o vlastitoj sposobnosti i općoj mogućnosti, steću vještinu čitanja i preslovljavanja (transliteracije) uglate (HEP I) i kurzivne (HEP II) glagoljice i hrvatske cirilice (bosančice). U radu se iznose neke činjenice i osobna iskustva vezana za izvedbu tih kolegija.

¹ Ovo je prerađeni i dopunjeni tekst referata Glagoljica u sveučilišnoj nastavi: primjer kolegija *Hrvatska epigrafija i paleografija na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu / The glagolitic alphabet in university teaching: the example of a course Croatian epigraphy and palaeography, a course at Faculty of Humanities and Social Sciences at the University of Zagreb*, koji su autori održali 29. svibnja 2015. u Državnom arhivu u Rijeci na međunarodnoj arhivističkoj konferenciji *Stanje i perspektive arhivske glagoljske baštine / The State and the Outlook of Archival Glagolitic Heritage* – International Archival Convention u organizaciji Državnoga arhiva u Pazinu, Hrvatskoga državnoga arhiva u Zagrebu, ICARUS-a (International Center for Archival Research) i Državnoga arhiva u Rijeci.

Ključne riječi: *glagoljica, hrvatska ćirilica (bosančica), sveučilišna nastava, izborni kolegij, hrvatska epigrafija, hrvatska paleografija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest, Katedra za pomoćne povijesne znanosti, metodiku nastave povijesti i metodologiju historije*

Nedvojbeno je da učenici kroz nastavu povijesti moraju steći znanja o zajedničkim temeljima svojega jezika, povijesti i kulturnoga naslijeđa kako bi mogli razumjeti politički, društveni i kulturni prostor koji ih okružuje te društvenu zajednicu u kojoj žive. Tako otprilike glasi jedan od zaključaka projekta Vijeća Europe iz 1990-ih o učenju i poučavanju europske povijesti.² Nacionalni su identiteti unatoč neminovnoj globalizaciji i pozitivnoj diskriminaciji nacionalnih manjina kao civilizacijski normativ itekako važni te se na tolerantan i konstruktivan način trebaju obrađivati na svim obrazovnim stupnjevima nastave povijesti.

Svaka nacionalna, pa tako i hrvatska kultura počiva, između ostaloga, na pisanoj kulturi, preko koje se međusobno raspoznaju, razdvajaju i prepleću nacionalni identiteti. Prije ranonovovjekovnoga raščinjavanja hrvatskoga teritorija, naroda i jezika, kada su osmanskim, mletačkim i habsburškim imperijalnim granicama prelomljeni za naredna stoljeća, Hrvati su razvili jedinstvenu pisanu kulturu, izražavajući se podjednako materinskim hrvatskim, hrvatskim crkvenoslavenskim i latinskim jezikom, odnosno glagoljicom, ćirilicom i latinicom. Preko fenomena tropismenosti i trojezičnosti, a riječ je o pojmovima Eduarda Hercigonje koji se stalno osnažuju novim istraživačkim rezultatima,³ reflektirala se rubna civilizacijska pozicija hrvatskoga identiteta. Naime, latinica i latinski ubaštinjeni su u hrvatsku kulturu preko Zapada, a preko Istoka slavenska pisma glagoljica i ćirilica te crkvenoslavenski jezik. Unatoč vremenskim i prostornim diskontinuitetima hrvatski će identitet tom datošću biti obilježen sve do sredine 19. stoljeća. Isprepletenost i suživljenost grafijskih i jezičnih tradicija jedno je od najprepoznatljivijih obilježja hrvatske kulture i njezina udjela u europskoj civilizaciji.⁴ Takvom ju je, među ostalim, vidio veliki erudit Jacques Le Goff (1924. – 2014.), ustvrdivši mjerodavno da je:

Hrvatska izvorna, ali i duboko europska sastavnica cjeline što je čini Europa kojoj je, od ranoga srednjeg vijeka, ona dala na eklatantan način svoj doprinos na najvažnijem području za svoju posebnost na civilizacijskom području. Hrvatska iskazuje u najvišoj mjeri svoj europski značaj važnim sastavom vlastitosti u kojoj se potvrđuju do danas, u iskušenjima i olujama, svijest o identitetu i usvajanje raznih kultura s kojima je ona bila u dodiru. Poput same Europe, Hrvatska je sačinjena od susljednih akulturacija koje

² Marinović, M. Nastava povijesti i nacionalni identiteti. U: *Povijesno naslijeđe i nacionalni identitet*. Marinović, M. (ur.). Zagreb : Zavod za školstvo Republike Hrvatske, 2006, str. 12.

³ Damjanović, S. *Novi filološki prinosi*. Zagreb : Matica hrvatska (Hrvatska jezična baština. Novi niz, knj. 1), 2014, str. 13-39.

⁴ Hercigonja, E. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb : Matica hrvatska. 2006, str. 271.

su je obogatile, a da je nisu promijenile. Ta raznolikost je prije svega upisana u geografiji, u dodiru između Istoka i Zapada, između Europe Sjevera i one Juga. Ona je potom bila plod povijesti. Hrvatska je prihvatila nasljeđe Rimskoga carstva oko Salone, prijestolnice rimske Dalmacije. Slavenskoga podrijetla, ona je uključila u neprekinutu slavensku baštinu doprinose svojih karolinških, bizantskih, venecijanskih i južnotalijanskih, panonskih i osobito mađarskih susjeda. Ona se obratila latinskome kršćanstvu, prva među slavenskim narodima, što ju je postavilo na konfliktnu granicu (kako se to još danas vidi) pravoslavnoga kršćanstva; no ona ju je i integrirala, na način koji bi danas trebalo bolje prepoznati, u latinski, kršćanski svijet, kolijevku Europe. Iako je „krajnje područje Europe na istoku, dokle seže uporaba latinskoga jezika i pisma u diplomatskoj praksi“, ona je znala ujediniti pisani latinski s ćirilicom i, osobito na razini liturgije, s glagoljicom, što je papa Inocent IV. prihvatio sredinom XIII. stoljeća.⁵

Takve su postavke oblikovale i znanstveni habitus prof. dr. sc. Mirjane Matijević Sokol, najprije u znanstvenom radu pri Akademijinu Zavodu za povijesne znanosti, a potom i u znanstveno-nastavnoj praksi na studiju povijesti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.⁶ Upravo je ona 2006. godine kao pročelnica Katedre za pomoćne povijesne znanosti, metodiku nastave povijesti i metodologiju historije, mjerodavne za pomoćne povijesne discipline na studiju povijesti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu,⁷ uputila autore ovoga priloga, tada znanstvene novake, da osmisle izborne predmete kojim bi se obrađivala tropismena i trojezična vrela kao važni identifikatori hrvatske kulture i povijesti, o kojima se malo govorilo u nastavnim procesima dotadašnjih studija povijesti.

Tako je studij pomoćnih povijesnih znanosti, odnosno nastava na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu obogaćen novim izbornim predmetima *Hrvatska epigrafija i paleografija I* (HEP I) i *Hrvatska epigrafija i paleografija II* (HEP II), koji su ponudili pregled najvažnijih epigrafskih spomenika i paleografskih vrela hrvatskoga srednjovjekovlja i ranoga novovjekovlja sa svojom pozicijom u historiografiji, kulturi i javnosti. Novim spoznajama zapravo su se najviše obogatili njihovi izvoditelji, osobito o glagoljaštvu i glagolici kao povijesnom fenomenu i kulturnoj riznici, a nadamo se da su štogod od nas i iz literature naučili i studenti. Jedan od najvećih dobitaka proisteklih iz tih kolegija je taj što smo samouko svladali vještinu čitanja i preslovljavanja kurzivne glagoljice i hrvatske ćirilice te danas možemo pristupiti kojemu god povijesnomu vrelu hrvatskoga jezika i pisma.

⁵ Le Goff, J. Predgovor francuskome izdanju prvoga sveska edicije HAZU „Hrvatska i Europa“. *Hrvatsko slovo* (Zagreb). 4, 190(1998), str. 4.

⁶ Botica, I., Galović, T. Prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol – biobibliographica sexagenariae dicata. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (Zagreb). 44 (2012), str. 61-89.

⁷ Od 2013. službeno se naziva Katedra za pomoćne povijesne znanosti i metodologiju historije. Sumaran pregled njezine povijesti vidi u: Galović, T. O stotoj obljetnici utemeljenja Katedre (1908. – 2008.). *Pro tempore : časopis studenata povijesti* (Zagreb). 6, 6-7(2009), str. 362-365.; Galović, T. O stotoj obljetnici utemeljenja Katedre (1908. – 2008.).

URL: http://www.ffzg.unizg.hr/pov/pov2/file.php?folder=1odsjek&file=kat_ppz_povijest. (30.04.2016.).

Prije negoli se fokusiramo na sadržaj i izvedbu samih kolegija, još malo odškrinimo vrata složene ljepote hrvatske pisane kulture koja je urešena brojnim višepismenim i višejezičnim vrelima. Naime, hrvatska pisana kultura nije samo trojezična i tropismena jer se hrvatski kulturni krajobraz povremeno bogatio pismima i jezicima drugih kultura u izravnim doticajima. Primjerice, grčki alfabet i arapsko pismo odnosno srednjovjekovni grčki i ranonovovjekovni osmanoturski u hrvatskoj su kulturnoj povijesti itekako prisutni kroz povijesna vrela. Pripomenimo i to da latinski jezik i latinsko pismo nemaju niti mogu imati strani status u hrvatskoj pisanoj kulturi jer su neodvojivi dio hrvatske baštine i tradicije od samih početaka na hrvatskom prostoru, kada su Hrvati postali dio zajednice definirane kao *orbis Latinus*.⁸ Latinski je prvi i najtrajniji diplomatski jezik u Hrvata i takvim je bio sve do 25. ožujka 1848., kada je 5. točkom političke peticije *Zahtijevanja naroda* zamijenjen narodnim „u unutarnjem i izvanjskom upravljanju kraljevinah naših“.⁹ Po tome se hrvatski razlikuje od nekih susjednih identiteta, a na zanimljiv se način spaja s nekim prostorno udaljenim identitetima sličnih kulturnih obrazaca.

Dakako, u dugoj je povijesti Odsjeka za povijest bilo pokušaja pokretanja kolegija i održavanja seminara koji su obrađivali povijesna vrela pisana hrvatskim jezikom i slavenskim pismima. Tako je već prvi pročelnik naše katedre i profesor pomoćnih povijesnih znanosti Tadija Smičiklas, pišući tekst *Ob osbehu slavenske paleografije na hrvatskom sveučilištu*,¹⁰ zamislio da se kroz četverogodišnji ciklus studija pomoćnih povijesnih znanosti izmjenjuju latinska, glagoljska i ćirilčna paleografija, diplomatika s pregledom izvora i pisaca hrvatske povijesti.¹¹ Usto je izradio prvu *Glagolsku i ćirilsku paleografiju*, koja je trebala biti sveučilišni priručnik o paleografskom radu na hrvatskim izvornicima.¹² Na kraju nije uspio provesti svoj nastavni program niti objaviti svoj paleografski priručnik. Naime, Visoka kraljevska zemaljska vlada odbila mu je zatraženih 500 forinti kojima je htio „tiskom izdati zbirku za obuku paleografije iz latinskih, glagolskih i ćirilskih snimaka“, iako je imao podršku rektora Frana Vrbanića, koji je u dopisu vladi 1887. potvrdio da

⁸ Matijević-Sokol, M. Intelektualni i kulturni razvoj : latinska pismenost hrvatskoga ranog srednjeg vijeka. U: *Nova znaka u europskom svjetlu : hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*. Nikolić Jakus, Z. (ur.). (Biblioteka Povijest Hrvata ; 1). Zagreb : Matica hrvatska, 2015, str. 254-271.

⁹ Zahtijevanja naroda. U: *Hrvatski državni sabor 1848. Sv. 1*. Iveljić, I., Kolanović, J., Stančić, N. (prir.), Kolanović, J. (ur.). Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2001, str. 116.

¹⁰ Strčić, P. Ravnatelj Akademijina arhiva Tadija Smičiklas i njegova novopronađena građa. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* (Zagreb). 18(2000), str. 141.

¹¹ Jurković, I. Tadija Smičiklas, profesor pomoćnih povijesnih znanosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* (Zagreb). 18(2000), str. 148, 155.

¹² Strčić, P. Ravnatelj Akademijina arhiva Tadija Smičiklas i njegova novopronađena građa. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* (Zagreb). 18(2000), str. 141.

Smičiklas „ima spremnu za štampu: Paleografija hrvatskoga glagolskoga pisma – sa tabelama“.¹³

Dugo nakon Smičiklase na zagrebačkom studiju povijesti nije bilo unapređivanja studija užitim upućivanjem u hrvatskoglagoljska i hrvatskoćirilčna vrela. Dakako, cijelo je vrijeme na predavanjima i seminarima bilo segmentiranoga pristupa povijesnim vrelima. Tek je akademske godine 1949./1950. profesor Miho Barada (1889. – 1957.) držao seminar *Čitanje glagolskih isprava* tijekom zimskoga te *Čitanje i tumačenje hrvatskih spomenika* tijekom ljetnoga semestra, ponovivši ga iduće godine seminarom *Čitanje i tumačenje hrvatskih pisanih isprava*, tj. *Čitanje hrvatskih isprava*.¹⁴ Trajnijega kolegija nije ni moglo biti jer za nastavnu obradu nije bilo specijalističkih priručnika, ali ni dostupnih izvornika barem u dobrim kopijama. Zanimljivo je da je Arhiv Hrvatske neposredno nakon svojega arhivističkoga tečaja 1968. pokrenuo izdavanje „serije udžbenika, priručnika i skriptata za stručno usavršavanje – prije svega – arhivskih radnika te se za pisanje istih dogovorio sa stručnim predavačima“ sa spomenutoga tečaja.¹⁵ Tako je u planu bilo i izdavanje više paleografskih udžbenika koji bi se objavljivali u suradnji sa Školskom knjigom. Već je tada u tisku bio udžbenik profesora Jakova Stipišića (1920. – 2010.) o latinskoj paleografiji i diplomatiki s kronologijom (*Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi: latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija, rječnik kratica*, Zagreb: Školska knjiga, ¹1972., ²1985., ³1991.), a u pripremi prema najavi *Glagoljska paleografija* profesora Vjekoslava Štefanića i *Ćirilska paleografija* Vladimira Mošina s faksimilima i transkripcijom.¹⁶ Nažalost, nijedna nikada nije ugledala svjetlo dana. Premda ni danas nema takva priručnika koji bi poput Stipišićeva za latinska vrela bio namijenjen radu na hrvatskoglagoljskim i hrvatskoćirilčnim vrelima,¹⁷ bilo bi neozbiljno reći da ta baština nije primjereno znanstveno obrađena i da nema svojih referentnih radova poput uvodne studije dvosvezačnoga djela *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije* Vjekoslava Štefanića, koja je zapravo paleografski priručnik o radu na hrvatskoglagoljskim vrelima, kapitalni katalog *Glagoljski natpisi* Branka Fučića (1920. – 1999.) s popisom i čitanjima gotovo svih hrvatskoglagoljskih epigrafskih spomenika te knjiga *Hrvatska ćirilica (bosančica) u srednjoj Dalmaciji* Benedikte Ze-

¹³ Jurković, I. Tadija Smičiklas, profesor pomoćnih povijesnih znanosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* (Zagreb). 18(2000), str. 148-149.

¹⁴ Galović, T. Miho Barada kao nastavnik pomoćnih povijesnih znanosti i profesor hrvatske povijesti. *Povijesni prilozi* (Zagreb). 40(2011), str. 57.

¹⁵ Hrg, M. Arhivistički tečaj u Arhivu Hrvatske. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 11-12(1968-1969), str. 468-469.

¹⁶ Hrg, M. Udžbenici, priručnici i skriptata za stručno usavršavanje arhivskih radnika. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 14(1971), str. 322-323.

¹⁷ Godine 2013. objavljen je *Uvod u glagoljsku paleografiju I* Matea Žagara s grafolingvističkim pristupom kanonskim tekstovima starocrkvenoslavenskoga jezika. Prema njoj, paleografija preko lingvističkih postavaka zapravo je samostalna znanstvena disciplina oslobođena od podređena položaja povijesnoj znanosti koja se njome koristi samo u razotkrivanju izvornoga teksta. Za izravnu ocjenu rečenoga pristupa čekamo nastavak kojemu će u fokusu biti hrvatskoglagoljska povijesna vrela.

lić-Bučan (1918. – 2013.) pomoću koje se lako svladava paleografija čitanja hrvatskoćiriliničnih dokumenata.¹⁸ Zašto onda izostaje šira recepcija hrvatskoglagoljskih i hrvatskoćiriliničnih vrela?

Odgovor leži u tome što o hrvatskoj pismenosti kao povijesnom i kulturnom fenomenu nema znanstvenoistraživačkoga kontinuiteta unatoč vrsnim pojedincima i njihovim kapitalnim djelima, odnosno nema skupnoga prijenosa stečenih znanja i vještina iz naraštaja u naraštaj. Nama je godinama bio izazov iznaći ključ što jednostavnijega i učinkovitijega čitanja povijesnih vrela. Čak je bilo teško dati primjerenu literaturu s obzirom na broj ECTS bodova definiranih predmetom s jedne i na ono što bismo predavali s druge strane. Bilo je dakako drugih poteškoća, poput nedostupnosti izvornika, izostanka kvalitetno obrađenih i recepcijski zanimljivih vrela, ali i nerazumijevanja osnovnih terminoloških pojmova samoga predmeta.¹⁹ Stoga je nerijetko prevladavao prikazni pristup samim vrelima. U izvanrednim se prilikama više posvećivala pažnja određenim temama, primjerice krčkoj glagoljskoj baštini u kontekstu odlazaka na terensku nastavu na Krk ili pak ćirilici (bolje reći, ćirilicama) nakon što je pitanje njezina statusa u hrvatskoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti postalo gorućim pitanjem i problemom našega političkoga, društvenoga i kulturnoga života.

Prema izvedbenom planu kolegija HEP I preddiplomskoga studija povijesti, koji zajednički izvodimo u kontinuitetu tijekom zimskoga semestra od 2006. do danas, načelno se držimo sljedećih nastavnih tema s nastavnim procesima:²⁰

¹⁸ Štefanić, V. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. Dio 1: Uvod, Biblija, apokrifi i legende, liturgijski tekstovi, egzorcizmi i zapisi, molitvenici, teologija, crkveni govori (homiletika), pjesme*. Zagreb : Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1969, str. 5-22.; Fučić, B. *Glagoljski natpisi*. (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti ; 57). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1982.; Zelić-Bučan, B. *Hrvatska ćirilica (bosančica) u srednjoj Dalmaciji*. Split : Državni arhiv u Splitu, 2000.

¹⁹ Primjera radi, bilo je na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu neslaganja s time što smo odredili da je hrvatskoćirilinična baština pisana hrvatskom ćirilicom, a ne bosančicom ili pak zapadnom ćirilicom, što je također moguće i samim time opravdano, smatrajući taj naziv nacionalističkim iako je izrastao na terminološkoj tradiciji srednjodalmatinskoga područja tijekom ranoga novovjekovlja, u što smo se uvjerali radeći na hrvatskoćiriliničnom korpusu nakon određenoga vremena.

²⁰ *Pregled tjednog plana nastave. Hrvatska epigrafija i paleografija I. (36756)*. MZOS: Sveučilišni računski centar Sveučilišta u Zagrebu. URL: <https://www.isvu.hr/nastavnici/predmet/tjedniplannastavepregled>. (01.05.2016.). Na mrežnoj stranici Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu postavljen je *syllabus* HEP I. kakav je prvi put prihvaćen na Vijeću Odsjeka. Usp. *Program studija. Preddiplomski studiji. Syllabus*.

URL: http://www.ffzg.unizg.hr/pov/pov2/file.php?folder=8syllab&file=2008_botica_galovic. (01.05.2016.).

Tablica 1. Pregled tjednog plana nastave. *Hrvatska epigrafija i paleografija I. (36756)*

1.	Uvodno predavanje i upoznavanje sa studentima (motivacijski sat)
2.	Hrvatski glagoljični, ćirilični i latinični abecedariji (predavanje i učenje slovo reda azbuke uglate glagoljice i hrvatske ćirilice ili bosančice)
3.	Praktično svladavanje glagoljičnoga i ćiriličnoga pisma (predavanje i rad na vrelima kritičkih izdanja <i>Hrvatske listine. Acta croatica i Hrvatski spomenici</i>)
4.	Glagoljica
5.	Hrvatska ćirilica – nazivi, glavne značajke i ideološka očitovanja kroz povijest
6.	Granična područja glagoljice i ćirilice
7.	Vremenska i teritorijalna proširenost hrvatske ćirilice
8.	Najstariji glagoljski epigrafski spomenici u Hrvatskoj
9.	Bašćanska ploča (predavanje i gledanje dokumentarnoga filma)
10.	Najstariji bosanski ćirilični spomenici
11.	Najstariji hrvatski, zahumski i humski ćirilični spomenici
12.	Glagoljska epigrafija do 16. stoljeća
13.	Kasnosrednjovjekovni grobovi stećci ili bilizi (predavanje i gledanje dokumentarnoga filma)
14.	Glagoljska epigrafija od 16. do 19. stoljeća
15.	Glagoljica u <i>životu</i> (franjevci trećoredci glagoljaši) i u <i>znanosti</i> (Staroslavenska akademija u Krku)

Također, na kolegiju HEP II, koji se održavao tijekom ljetnoga semestra od 2007./2008. do 2013./2014., kada je „ugašen“ zbog prelaska Ivana Botice na Staroslavenski institut, obrađivale su se nastavne teme kao stanovite dopune stečenim spoznajama na prethodnom kolegiju.²¹ Stoga je razumljivo da je taj kolegij upisivalo manje studenata, izrazito motiviranih za rad na povijesnim vrelima hrvatskoga jezika i pisma, negoli na HEP I.²²

²¹ *Program studija. Preddiplomski studiji. Syllabus.* [objavljeno 16.12.2014.]. URL: http://www.ffzg.unizg.hr/pov/pov2/file.php?folder=8syllab&file=botica_galovic_epigrafija_paleografija. (01.05.2016.).

²² U ovom je članku izostala analiza HEP II jer je od 21. rujna 2015. moguć pristup vanjskim nositeljima kolegija samo uz odobrenje AAI@EduHr elektroničkoga identiteta nadležnih koordinatora ISVU sustava.

Tablica 2. Program studija. Prediplomski studiji. Syllabus

1.	Vinodolski zakon
2.	Istarski razvod
3.	Krčki (Vrbanski) statut
4.	Kukuljevićeve <i>Hrvatske listine. Acta croatica</i> i Šurminovi <i>Hrvatski spomenici</i>
5.	Kasnosrednjovjekovne ćirilične isprave Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva
6.	Poljički statut i srednjodalmatinski hrvatskoćirilični dokumenti
7.	Glagoljaški Krk i glagoljaška Istra (vrela)
8.	Glagoljična Slavonija i Bosna (vrela)
9.	Hrvatska ćirilica (bosančica) i ranonovovjekovna Bosna Srebrena (vrela)
10.	Islamsko-katolička ćirilična korespondencija
11.	Glagoljske matične knjige
12.	Hrvatskoćirilične matične knjige
13.	Glagoljična i ćirilična baština u hrvatskim arhivima
14.	Terenska nastava
15.	Rezime obrađenoga gradiva

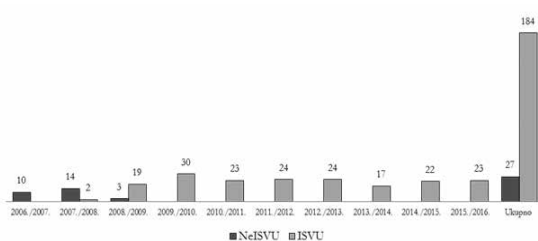
Podatci o tome koliko je studenata dosad pohađalo HEP I i HEP II, s kojih su fakultetskih odsjeka dolazili, s kakvim su uspjehom na ispitima prolazili itd. mogu se dobiti zahvaljujući MZOS-ovoj aplikaciji za informatizaciju poslovanja sa studentima na visokoškolskim učilištima poznatijoj kao ISVU (Informacijski sustav visokih škola), prema kojoj svaki kolegij u hrvatskom visokoškolskom obrazovnom sustavu ima bazu podataka o svojim studentima, nastavnim planovima, ispitima i ocjenama.²³ Premda je 2006./2007. otvorena mogućnost upisa kolegija Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu preko ISVU sustava, prvi put su naši kolegiji upisani u narednoj akademskoj godini.²⁴ Preko Skladišta ISVU-a moguće je dobiti dodatne analitičke podatke koji fakultetima služe za razna izvješća MZOS-u i drugim institucijama.²⁵

²³ Što je ISVU? Zašto ISVU? Tko je ISVU?. Sveučilišni računski centar Sveučilišta u Zagrebu. URL: <http://www.isvu.hr/javno/hr/isvu.shtml>. (01.05.2016.).

²⁴ Usp. Status studenata na predmetu. *Hrvatska epigrafija i paleografija I. (36756)*. MZOS: Sveučilišni računski centar Sveučilišta u Zagrebu. URL: <https://www.isvu.hr/nastavnici/ispit/statusstudenata/predmet>. (01.05.2016.).

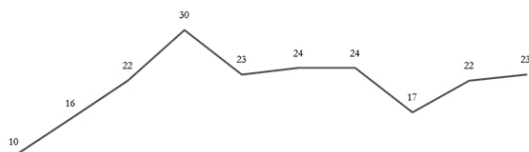
²⁵ *Izvještaj za MZOS – broj upisa godine po kategorijama*. MZOS: Sveučilišni računski centar Sveučilišta u Zagrebu. URL: <https://www.isvu.hr/skladiste/content/GotoviOdabir.aspx>. (01.05.2016.).

Dakle, preko ISVU sustava kolegij HEP I upisalo je 184 studenta, a ispit je položilo njih 158.²⁶ Pridodamo li toj broju još 27 izvan ISVU sustava, koji su prema našoj evidenciji položili ispit, dolazimo do podatka da je 185 studenata uspješno prošlo HEP I.

Slika 1. Izvještaj za MZOŠ o broju upisa na kolegij HEP I po kategorijama u akademskoj godini

U početku nije bilo većega zanimanja za HEP I. Tomu je možda doprinijelo to što smo u početku bili nepoznati starijim studentima i što nisu znali kakvo će iskustvo biti s nama kao predavačima. Kasnije se broj povećavao te se po akademskoj godini na HEP I upiše i prođe nešto više od 21 studenta.

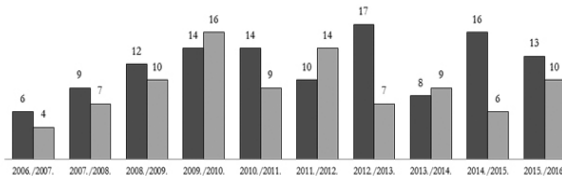

Slika 2. Izvještaj za MZOŠ o broju upisa na kolegij HEP I po akademskim godinama

²⁶ Obavijesti. MZOŠ : Sveučilišni računski centar Sveučilišta u Zagrebu. URL: <https://www.isvu.hr/nastavnici/obavijesti>. (01.05.2016.).

Najveće je zanimanje za HEP I bilo 2009./2010., kada je općenito na studiju povijesti poraslo zanimanje za pomoćne povijesne znanosti.²⁷ Polazeći upravo od toga, s profesoricom smo Mirjanom Matijević Sokol 2010. godine izradili program diplomskoga studija *Pomoćne povijesne znanosti*, zapravo specijalistički stručni studij pomoćnih povijesnih znanosti s pojačanim arhivističkim predmetima, koji se trebao realizirati kroz suradnju našega fakulteta i Hrvatskoga državnoga arhiva. Međutim, spomenuti program, detaljno predstavljen na 56 stranica, nije otišao dalje od našega Odsjeka za povijest, iako je deklarativno podržan od većine članova Odsjeka.

Nadalje, rodnom smo analizom utvrdili da se za HEP I više zanimaju studenti (56,39 %) negoli studentice (43,60 %) iako je u tri navrata na HEP I bilo više studentica negoli studenata.

Slika 3. Rodna analiza iz Izvještaja za MZOŠ o broju upisa na kolegij HEP I po akademskim godinama

Kolegij HEP I mogu upisati studenti svih preddiplomskih studija Filozofskoga fakulteta i studenti integriranoga preddiplomskoga studija geografije i povijesti Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Dakako, najviše je onih s matičnoga studija povijesti. Bazom podataka ISVU sustava utvrđeno je da su na kolegij dolazili studenti osobito u početku sa studija kroatistike, ali i s geografije, arheologije, informacijskih znanosti i klasične filologije. Tek pojedinačno bilo ih je s indologije, komparativne književnosti, sociologije i pedagogije. Mora se naglasiti da je riječ o prilično varljivu analitičkom rezultatu jer u rečenoj bazi nema podataka o drugoj studijskoj grupi dvopredmetnih studenata, a nismo se htjeli upuštati ni u analizu statusa upisa svakoga studenta s obzirom na to da ih je 23 ili odmah odustalo od kolegija ili nikada nisu izišli na ispit. Dakle, dobivena analiza više je projekcija vidljivosti HEP I na preddiplomskim studijima Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu negoli taksativna statistika.

²⁷ Matijević-Sokol, M. Pomoćne povijesne znanosti: jučer, danas, sutra. U: *Sloboda : zbornik sažetaka. IV. kongres hrvatskih povjesničara*. Galović, T., Holjevac, Ž. (ur.). Zagreb : Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, 2012, str. 122.

Slika 4. Analiza iz Izvještaja za MZOŠ o broju upisa na kolegij HEP I po studijskim grupama studenata koji ga mogu upisati

Osim toga, zanimanju za kolegije u studenata sigurno su doprinijeli dodatni sadržaji, poput kvalitetnih terenskih nastava na Krku²⁸ i po Vinodolu, obilaska Zbirke starih knjiga i rukopisa Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, dolazaka gostiju predavača poput akademika Josipa Bratulića, prof. dr. sc. Darka Žubrinića i dr. sc. Marice Čunčić, odlazaka franjevcima trećoredcima glagoljašima na Ksaver, gdje su studenti bili u jedinstvenoj prilici da slušaju glagoljašku misu i da u svojim rukama drže i listaju dragocjenosti hrvatske kulturne povijesti poput najstarijega hrvatskolatiničnoga rukopisa *Red i zakon sestara dominikanki*, hrvatskoga Prvotiska, *Klimantovičeva zbornika* i slično.²⁹ Ti su kolegiji vjerojatno bili poticaj za izradu magistarskoga rada *Acta Croatica: nastanak zbirke i diplomatska analiza* Ane Mavrić pod mentorstvom Tomislava Galovića,³⁰ a sasvim su sigurno usmjerili Ivana Boticu prema znanstvenoistraživačkim temama iz povijesti glagoljaštva i zaposlenju na Staroslavenski institut, gdje se danas, između ostaloga, bavi čitanjem i izdavanjem glagoljskih i hrvatskoćiriliničnih povijesnih vrela.

U proteklom je desetljeću preko kolegija *Hrvatska epigrafija i paleografija* više od dvjesto studenata, uglavnom budućih povjesničara, upoznato s time da je hrvatska pisana baština tropismena i trojezična. Te su odrednice posljedica rubnoga civilizacijskoga položaja hrvatskoga identiteta, koji je po tome jedinstven u zapadnoj civilizaciji. Stoga su susreti s hrvatskom nelatiničnom pisanom baštinom, osobito paleografski

²⁸ Usp. Muftić, E. Šetnja po hrvatskoj baštini: putevima glagoljaške pismenosti otoka Krka i Hrvatskim zagorjem i njegovom kulturnom baštinom. Terenska nastava studenata povijesti: Krk, 11. V. 2007. i Hrvatsko zagorje, 16. V. 2007. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (Zagreb). 39(2007), str. 358-359.

²⁹ Usp. Cik, N. Zagrebački studenti u pohodu Ksaveru. *Vjesnik franjevac trećoredaca* (Zagreb). 49, 2-3(2012), str. 32-33.

³⁰ Mavrić, A. *Acta Croatica: nastanak zbirke i diplomatska analiza: diplomski rad*. T. Galović (mentor). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 2013, str. 75.

rad na povijesnim vrelima, zalag daljnjemu širenju stečenoga znanja i iskustva u drugim sredinama i u drugim prilikama.

Izvori

Acta Croatica = Listine Hrvatske. I. Kukuljević Sakcinski (ur.). (Monumenta historica Slavorum meridionalium ; 1). Zagreb : Brzotiskom Narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja, 1863.

Fučić, B. *Glagoljski natpisi*. (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti ; 57). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1982.

Hrvatski spomenici = Acta croatica. Zbirku I. Kukuljevića i R. Lopašića popunio i za tisak priredio Đuro Šurmin. (Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium; 6). Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1898.

Štefanić, V. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. Dio 1: Uvod, Biblija, apokrif i legende, liturgijski tekstovi, egzorcizmi i zapisi, molitvenici, teologija, crkveni govori (homiletika), pjesme*. Zagreb : Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1969, str. 5-22.

Zahtijevanja naroda. U: *Hrvatski državni sabor 1848. Sv. 1*. Iveljić, I., Kolanović, J., Stančić, N. (prir.), Kolanović, J. (ur.). Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2001, str. 115-118.

Literatura

Botica, I., Galović, T. Prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol – biobibliographica sexagenariae dicata. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (Zagreb). 44 (2012), str. 61-89.

Cik, N. Zagrebački studenti u pohodu Ksaveru. *Vjesnik franjevac trećoredaca* (Zagreb). 49, 2-3(2012), str. 32-33.

Damjanović, S. *Novi filološki prinosi*. Zagreb : Matica hrvatska (Hrvatska jezična baština. Novi niz, knj. 1), 2014.

Galović, T. Miho Barada kao nastavnik pomoćnih povijesnih znanosti i profesor hrvatske povijesti. *Povijesni prilozi* (Zagreb). 40(2011), str. 45-61.

Galović, T. *O stotoj obljetnici utemeljenja Katedre (1908. – 2008.)*. [objavljeno 16.12.2014.] URL: http://www.ffzg.unizg.hr/pov/pov2/file.php?folder=1odsjek&file=kat_ppz_povijest. (30.04.2016.).

Galović, T. O stotoj obljetnici utemeljenja Katedre (1908. – 2008.). *Pro tempore : časopis studenata povijesti* (Zagreb). 6, 6-7(2009), str. 362-365.

Hercigonja, E. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb : Matica hrvatska. 2006.

Hrg, M. Arhivistički tečaj u Arhivu Hrvatske. *Arhivski vjesnik*. 11-12(1968-1969), str. 468-469.

Hrg, M. Udžbenici, priručnici i skripta za stručno usavršavanje arhivskih radnika. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 14(1971), str. 322-323.

Izveštaj za MZOŠ – broj upisa godine po kategorijama. MZOŠ: Sveučilišni računski centar Sveučilišta u Zagrebu. URL: <https://www.isvu.hr/skladiste/content/Gotovi-Odabir.aspx>. (01.05.2016.).

Jurković, I. Tadija Smičiklas, profesor pomoćnih povijesnih znanosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* (Zagreb). 18(2000), str. 145-157.

Le Goff, J. Predgovor francuskome izdanju prvoga sveska edicije HAZU „Hrvatska i Europa“. *Hrvatsko slovo* (Zagreb). 4, 190(1998, od 11.12.), str. 4.

Marinović, M. *Nastava povijesti i nacionalni identiteti*. U: *Povijesno naslijeđe i nacionalni identitet*. Marinović, M. (ur.). Zagreb : Zavod za školstvo Republike Hrvatske, 2006, str. 11-21.

Matijević-Sokol, M. *Intelektualni i kulturni razvoj : latinska pismenost hrvatskoga ranog srednjeg vijeka*. U: *Nova zraka u europskom svjetlu : hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*. Nikolić Jakus, Z. (ur.). (Biblioteka Povijest Hrvata; 1). Zagreb : Matica hrvatska, 2015, str. 254-271.

Matijević-Sokol, M. *Pomoćne povijesne znanosti: jučer, danas, sutra*. U: *Sloboda : zbornik sažetaka*. IV. kongres hrvatskih povjesničara [2012]. Galović, T., Holjevac, Ž. (ur.). Zagreb : Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, 2012, str. 122.

Mavrić, A. *Acta Croatica : nastanak zbirke i diplomatska analiza : diplomski rad*. T. Galović (mentor). Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 2013.

Muftić, E. Šetnja po hrvatskoj baštini: putevima glagoljaške pismenosti otoka Krka i Hrvatskim zagorjem i njegovom kulturnom baštinom. Terenska nastava studenata povijesti: Krk, 11. V. 2007. i Hrvatsko zagorje, 16. V. 2007. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (Zagreb). 39(2007), str. 358-359.

Obavijesti. MZOŠ : Sveučilišni računski centar Sveučilišta u Zagrebu. URL: <https://www.isvu.hr/nastavnici/obavijesti>. (01.05.2016.).

Pregled tjednog plana nastave. Hrvatska epigrafija i paleografija I. (36756). MZOŠ: Sveučilišni računski centar Sveučilišta u Zagrebu.

URL: <https://www.isvu.hr/nastavnici/predmet/tjedniplannastavepregled>. (01.05.2016.)

Program studija. Prediplomski studiji. Syllabusi.

URL: http://www.ffzg.unizg.hr/pov/pov2/file.php?folder=8syllab&file=2008_botica_galovic. (01.05.2016.).

Program studija. Prediplomski studiji. Syllabusi. URL: http://www.ffzg.unizg.hr/pov/pov2/file.php?folder=8syllab&file=botica_galovic_epigrafija_paleografija. (01.05.2016.).

Status studenata na predmetu. Hrvatska epigrafija i paleografija I. (36756). MZOS: Sveučilišni računski centar Sveučilišta u Zagrebu.

URL: <https://www.isvu.hr/nastavnici/ispit/statusstudenata/predmet>. (01.05.2016.).

Stipišić, J. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi : latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija, rječnik kratica.* Zagreb : Školska knjiga. 1972, 1985 [2. izd.], 1991 [3. izd.].

Strčić, P. Ravnatelj Akademijina arhiva Tadija Smičiklas i njegova novopronađena građa. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* (Zagreb). 18(2000), str. 127-144.

Što je ISVU? Zašto ISVU? Tko je ISVU?. Sveučilišni računski centar Sveučilišta u Zagrebu. URL: <http://www.isvu.hr/javno/hr/isvu.shtml>. (01.05.2016.).

Zelić-Bučan, B. *Hrvatska ćirilica (bosančica) u srednjoj Dalmaciji.* Split : Državni arhiv u Splitu, 2000.

Žagar, M. *Uvod u glagoljsku paleografiju 1 : (X. i XI. st.).* Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2013.

Summary

GLAGOLITIC SCRIPT IN UNIVERSITY EDUCATION BASED ON THE CROATIAN EPIGRAPHY AND PALEOGRAPHY COURSE

Since academic year 2006-2007 elective courses Croatian Epigraphy and Paleography I (HEP I, winter term) and Croatian Epigraphy and Paleography II (HEP II, summer term, until academic year 2013-2014) have been held by the Department of History at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb. Designed by the Department of Auxiliary Historical Sciences, Teaching Methods and Methodology of History, these elective courses are aimed at and can be taken by all students attending the Faculty of Humanities and Social Sciences. The courses offer overview of the most important epigraphic monuments and paleographic sources belonging to Croatian Middle Ages (HEP I) and Early Modern History (HEP II), their place in historiography along with the individuals and institutions responsible for their discovery, protection and presentation. They introduce students to Croatian Glagolitic tradition and three-script heritage, but also teach them how to read, write and transliterate square (HEP I) and round (HEP II) Glagolitic script and Croatian Cyrillic script (bosančica) depending on their own skills and abilities.

In this paper we have presented personal experience in working with the students on theoretical and practical examination of Croatian epigraphic and paleographic sources from the Middle Ages until the 20th century. The surveys and interviews we have conducted among the students show a great interest in this approach, i.e. working with the sources. Paleography as one of the fundamental auxiliary historical

sciences, although demanding, from the students' perspective becomes a necessary tool for historians, and holds an important place in scientific research. A single study program of the aforementioned disciplines would provide a further development in quality and quantity, as well as justify disciplines' status and usefulness.

In the end, one must emphasize that, thanks to the courses Croatian Epigraphy and Paleography, in the last decade almost two hundred students, mostly students of History, but also Croatian Language and Literature, Information Science, Classical Languages, etc., have learned that Croatian written heritage is three-script and three-language first and foremost due to Croatian identity existing on the fringes between two European Christian civilizations, but aiming towards West since the early medieval times. Because of that, Croatian written culture remains unique and recognizable in the Western civilization. Therefore, an encounter with Croatian Non-Latin written heritage, i.e. Glagolitic and Croatian Cyrillic scripts, and particularly paleographic work on historical sources, is a promise of further expansion of existing knowledge and experience in another place and time.

Keywords: *Glagolitic script, Croatian Cyrillic script (bosančica), university education, elective course, Croatian epigraphy, Croatian paleography, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Department of Auxiliary Historical Sciences, Teaching Methods and Methodology of History*

Translated by Marija Marošević